

Het was in de winter van 1999. Het voormalige Joegoslavië lag ontredderd uiteen. De vriendelijke Donau-stad Novi Sad was keer op keer door de geallieerden gebombardeerd, de bruggen hingen geknakt en gebroken in de rivier. De stedelingen stonden aan de besneeuwde oevers, in verbijstering. Over de oorlog, over hun verwoeste wereld, over het ondenkbare dat ze zichzelf hadden aangedaan. Ik ging op bezoek bij de oude Aleksandar Tišma, een van de grootste Joegoslavische schrijvers. Hij woonde vlak om de hoek, hij is in 2003 overleden.

Toen ik hem vroeg hoe hij zich voelde, in dit verloren land, vertelde hij me een verhaal over zijn

hond, Jackie. Op een winterdag was het dier weg-
gelopen, langs de Donau, en op een of andere ma-
nier was het op een ijsschots beland. Kinderen uit
de buurt waren hem komen halen. 'Mijnheer Tišma,
uw hond verdrinkt!' Hij rende erheen, riep de hond
keer op keer bij de naam, maar het beest bleef maar
op die schots zitten, als verstijfd. Jackie verkeerde in
shock. Uiteindelijk wist een van de kinderen hem
bij zijn nekvel te pakken, en alles liep goed af.

'Zo is het op dit moment ook met ons,' zei Tišma.
'We zitten als verstijfd op een ijsschots, we weten
niet wat te doen, en ondertussen varen we weg op
de stroom.'

6 In deze maanden moet ik vaak terugdenken aan
de hond van Tišma, op zijn ijsschots. Historische
gebeurtenissen worden door degenen die ze mee-
maken slechts zelden als historisch beleefd. Dat is
maar goed ook, want zonder de rust van onze al-
ledaagse beslommeringen zouden we allemaal gek
worden van zorg en zenuwen. De kracht van het
gewone leven is gigantisch, dat laat zich niet snel
uit de rails duwen, zelfs niet tegen beter weten in.
Die hang naar vastigheid in turbulente tijden heeft
ook een keerzijde: hoe ingrijpender de consequen-
ties van nieuwe ontwikkelingen voor ons dagelijks
leven zijn, des te sterker is onze neiging om de blik
af te wenden. Het liefst blijven we maar doorlopen,
als een kip zonder kop, steeds in onze vaste paden.

Ooit bracht ik anderhalve dag door in de kelders van de Weense Neue Hofburg, in de warme beslotenheid van de Nationalbibliothek, puur om eens te kijken hoe de gemiddelde Wener, van achter zijn koffie en zijn krant, in de zomer van 1914 de beginnende catastrofe van de Eerste Wereldoorlog meemaakte. Ik deed dat aan de hand van de leggers van de stadseditie van *Die Neue Freie Presse*, en het was een verbluffende ervaring: ook in dat zomerse Wenen van 1914 ging alles nog wekenlang zijn gewone gang. De voorpagina's van de krant werden beheerst door de vraag wie er wel of niet was uitgenodigd op de begrafenis van de vermoorde kroonprins en zijn vrouw, op de Beurs begon een slome zomerstemming te hangen, vorsten en belangrijke staatslieden gingen met vakantie.

Pas na een maand sloeg op de krantenpagina's de onrust toe. Maar ook toen nog klonk, door al het rampnieuws heen, het ijzeren ritme van de alledaagse advertenties: 'Feschoform. Werkt enorm! De echte Wenerin dankt haar stevige boezem slechts aan Feschoform boezembalsem!' Ik zal het nooit vergeten, de krant van maandag 3 augustus 1914, de oorlogsverklaring van Duitsland aan Rusland, maar Feschoform ging gewoon door.

Het toenmalige Wenen was een wereld van zekerheden, schreef Stefan Zweig in zijn herinneringen, een wereld die zich eindeloos leek voort te zetten, en toch was het allemaal opeens voorbij, voorgoed,

‘een tragisch gevolg van een interne dynamiek die zich in veertig jaar had opgehoopt’.

Het gevaar is groot dat ons hetzelfde gebeurt. Dat het hele Europese project, dit kostbare erfgoed van de vorige generaties Europeanen, ongemerkt uit onze handen glipt. En dat daarmee ook, net als bij Zweig, onze wereld van vanzelfsprekendheden plotseling in stukken valt.

8 Ik schrijf deze regels in Berlijn, aan een raamtafel in het oude hotel Savoy aan de Fasanenstraße, hypermodern in 1930 en daarna altijd zichzelf gebleven, alsof er in de tussenliggende jaren nooit iets is gebeurd. Henry Miller en Thomas Mann logeerden hier, de Russen vochten in de straten, de Britten hadden er hun hoofdkwartier, en altijd bleven de tafels keurig wit gedekt, de servetten in een punt, de schorten van de meisjes strak van het stijfjel. Ook vandaag. In de hal zit Herr Wulfert als een rots achter zijn bureau, en hij zal zijn gasten herkennen en ontvangen, tot in de eeuwigheid.

Dat is de zekere wereld waarin ik zit te schrijven, de wereld van Savoy in 2011. Lang konden we denken dat het ook onze echte wereld was. Uit die droom zijn we hardhandig wakker geschud – de krantenkoppen van de *Berliner Zeitung* en *Die Tageszeitung* liegen er niet om, dag na dag. We hebben het in Europa een tiental jaren betrekkelijk rustig gehad, en daarmee is het idee ontstaan dat onze Eu-

ropese orde en onze westelijke wereldorde tot op grote hoogte stabiel zijn. Dat is een grote vergissing. Keer op keer laat de geschiedenis van de 20^e eeuw immers zien dat het ondenkbare opeens toch onvermijdelijk kan worden. En de veranderingen plegen zich vervolgens vaak in verbijsterend snel tempo te voltrekken. Dat geldt ook voor deze jaren.

Wat we nu meemaken is geen gewone crisis. Dit is een overgang, een overgang naar een andere fase in de geschiedenis, een crisis die de grondslagen raakt van onze westerse samenlevingen. De Amerikaanse wereldhegemonie brokkelt af, en vermoedelijk zal China al binnen een jaar of tien de rol van grootste economische macht hebben overgenomen. De straten in de Arabische wereld worden gevuld met volksbewegingen die, met alle verschillen, doen denken aan de Europese revoluties van 1848, 1918 en 1989. Waar deze democratische omwentelingen ook in uitmonden, ze vormen de grootste uitdaging voor de Europese buitenlandse politiek sinds de val van de Muur.

Tegelijkertijd wordt Europa zelf geconfronteerd met een zwaar vervuilde bankensector, snel verslechterende economische vooruitzichten, toenemende spanningen tussen noord en zuid, sceptische burgers en gebrek aan leiderschap. Dit mengsel explodeert nu binnen de euro, een munteenheid die opgezet is zonder de veerkracht om moeilijke tijden te trotseren en geen structuur kent voor een

efficiënte besluitvorming. Ulrike Guérot, chef van het bureau van de European Council On Foreign Relations hier in Berlijn, vergelijkt in haar laatste paper de Europese Unie met de voormalige Sovjet-Unie: ook het Europese project als geheel kan snel ten onder gaan als de euro uiteenvalt.

Op de promenadedekken speelt het Europese scheepsorkest ondertussen door alsof er niets aan de hand is. Op dit moment staat Griekenland van de 126 landen die de ratingbureaus beoordelen op de 126^e plaats – het is nu dus het minst kredietwaardige land ter wereld. Maar nog steeds is het in Brussel taboe om publiekelijk over een Grieks failliet te spreken. Dat zou immers zelfs de ECB, die voor honderden miljarden aan Griekse obligaties op zijn balans heeft, in grote problemen brengen. In nog sterkere mate geldt dat voor een Grieks uittreden uit de eurozone. Voor een uiteenvallen van de hele euro, zo langzamerhand een reële optie, bestaan nog steeds geen Brusselse scenario's – zo bang is men voor paniek.

10

Vanuit de hutten benedendeks, uit het alledaagse Europa, komen ondertussen steeds luidere alarmsignalen. Een vriend schrijft me vanuit Zuid-Spanje dat hij de bibliotheek bijna niet meer kan gebruiken omdat de stroom daar is afgesneden. De gemeente is failliet. De ambtenaren hebben sinds juli geen geld meer gekregen. Kennissen in Griekenland komen met verhalen over bejaarden die geen idee meer

hebben waarvan ze moeten leven – los nog van alle dagelijkse problemen over stroomafsluitingen, een tekort aan benzine, en snel toenemende armoede. Overal regent het ontslagen, burens worden uit hun huis gezet, nieuw werk is nergens te vinden.

In Ierland krijgen verpleegsters, leraren, vuilnis-
mannen en alle andere werkers in de publieke sector een vijfde minder loon. De economische groei is opnieuw gehalveerd. De strenge regels die Duitsland, Nederland en de ECB hebben opgelegd wurgen alle mogelijkheden tot herstel, rapporteert het Economic and Social Research Institute vanuit Dublin: 'De huidige situatie bevat elementen die doen denken aan het beleid tijdens de Grote Depressie, toen een opkomende crisis werd beantwoord met een ouderwetse rechtzinnigheid die resulteerde in grote armoede, die vermeden had kunnen worden.'

11

Voor de meeste mensen in Nederland en Duitsland is de crisis nog altijd iets abstracts, als een onweer dat in de verte dreigt maar ons nog niet heeft bereikt. Beide landen verdienden er tot voor kort goed aan – al zouden ze dat nooit openlijk toegeven. Onze economieën floreerden, mede dankzij alle export naar Griekenland en andere zeepbel-economieën. Re-Define, een onderzoeksinstituut in Brussel, berekende dat Nederland dankzij deze crisis tussen 2009 en 2011 zeven en een half miljard euro winst maakte omdat het een veel lagere rente dan normaal hoefde te betalen. In alle paniek waren

beleggers massaal naar het veilige noorden gevlucht. Voor Duitsland was de opbrengst twintig miljard.

Ik nam deel aan een kleine discussie met een paar schrijvers en politici over het huidige Europa, onder de vleugels van de deelstaat Noordrijn-Westfalen. In de hal rook het naar glühwein en genoeglijkheid, in de vergaderzalen was iedereen even bezorgd – trouwens ook over het eigen Duitse standpunt en de consequenties daarvan. Van de Duitsers begreep ik dat een sterke fractie binnen de Deutsche Bundesbank, hun centrale bank, het hele europroject nooit had zien zitten. Nu grepen ze hun kans. De houding van Berlusconi, afgelopen zomer, was voor veel politici de druppel geweest die de emmer had doen overlopen. De Italiaanse premier had beloofd dat hij streng zou gaan bezuinigen, de ECB verlichtte vervolgens de Italiaanse schuldenproblemen door Italiaanse staatsobligaties op te kopen, en prompt trok Berlusconi zijn bezuinigingsplannen weer in. Toen was het voor de Duitsers genoeg.

Alleen de Polen in ons gezelschap behielden een zekere opgewektheid. Met hun land ging het onverwacht goed, en bovendien hadden ze al zoveel meegemaakt dat ze van een crisis meer of minder niet opkeken. Hun kranten berichtten met enige verbazing over de wanhoop van de Grieken: ‘Wij hadden het in de jaren tachtig nog veel zwaarder, wij hebben het toch ook gered?’

Ook de gevoelens van andere buitenstaanders zijn gemengd, zo begrijp ik uit het nieuws. De Turken, die altijd buiten de deur werden gehouden, zijn te beleefd om hun leedvermaak te tonen, maar ze hebben het natuurlijk wel: terwijl de Grieken Europa in hun afgrond dreigen mee te trekken ligt de Turkse economische groei op ruim 10 procent. De Britten bekijken alles met koele afstandelijkheid, hoewel hun economie door een grote Europese crisis ook zwaar wordt geraakt. Volgens de Europese historicus Norman Davies is het onvermijdelijk dat de euro vroeg of laat zal ontploffen – het zal waarachtig de eerste keer niet zijn dat een muntunie na een jaar of wat uiteenvalt. Vanuit een glanzend Istanbul schrijft Orhan Pamuk onder de titel: ‘De vervagende droom van Europa’.

13

‘It was not created to bring us to heaven,’ zei Dag Hammarskjöld ooit over de Verenigde Naties, ‘but to save us from hell.’ Datzelfde gold en geldt voor de Europese Unie.

De pioniers van de Unie waren allesbehalve dromers en utopisten, zoals nu soms wordt beweerd. Ze waren, integendeel, nuchtere realisten omdat ze beseften dat het, na de gruwelijkste decennia uit de Europese geschiedenis, zo niet verder kon met dit werelddeel. Stuk voor stuk waren het kinderen van het verscheurde en bloedende Europa, getekend en geloofd door de stormen van de twintigste eeuw.